

Р. Н. КЛЮСАЎ ЯК МОВАЗНАВЕЦ

Рыгор Нічыпаравіч Ключаў нарадзіўся 21 студзеня 1916 г. у вёсцы Перавалочнае Клімавіцкага раёна Магілёўскай вобласці ў сям'і настаўніка пачатковай школы. Пад уплывам бацькі з дзяцінства марыў стаць таксама настаўнікам і, скончыўшы Мілаславіцкую сямігодку, паступіў у Магілёўскі педтэхнікум. Праўда, па прычыне матэрыяльнай незабяспечанасці вучобу праз год прыйшлося кінуць і працаваць падсобным рабочым на сілікатным заводзе ў Клімавічах. Там ён не губляў дарэмна часу і настойліва займаўся на вясэрніх падрыхтоўчых курсах. Гэта і дало яму магчымасць ужо ў 1932 г. паступіць на літаратурна-лінгвістычнае аддзяленне Магілёўскага педагагічнага інстытута. Скончыў інстытут праз чатыры гады і працаваў на Барысаўшчыне выкладчыкам рускай мовы і літаратуры і адначасова загадчыкам навукальнай часткі Вяляціцкай, затым Лошніцкай сярэдняй школ. З 1939 г. служыў у арміі, прымаў удзел у баях з нямецка-фашысцкімі захопнікамі. Дэмабілізаваўшыся ў 1945 г., вярнуўся на месца сваёй ранейшай працы. З 1950 па 1954 г. вучыўся ў аспірантуры па спецыяльнасці «беларуская мова» пры Мінскім педагагічным інстытуце імя М. Горкага. Пасля аспірантуры загадваў мовазнаўчымі кафедрамі ў Полацкім (1954–1959) і ў Брэсцкім (1959–1962) педагагічных інстытутах. Кандыдацкую дысертацыю аб словаўтварэнні тэрміналагічнай лексікі ў сучаснай беларускай літаратурнай мове абараніў у 1961 г. З верасня 1963 г. і да выхаду на пенсію ў 1976 г. працаваў у Магілёўскім педагагічным інстытуце загадчыкам кафедры беларускай мовы, затым прарэктарам. Памёр 27 красавіка 1996 г.

Навуковая спадчына Р. Н. Ключава па аб'ёму не такая і багатая: дзве асобныя кнігі, 24 артыкулы, 12 рэцэнзій, некалькі тэзісаў дакладаў на лінгвістычных канферэнцыях. Аднак кола праблем, якімі вельмі глыбока і прафесіянальна займаўся вучоны, даволі шырокае. Гэта пытанні лексікалогіі і лексікаграфіі, беларускай тэрміналогіі, марфалогіі і сінтаксісу, арфаграфіі і пунктуацыі, стылістыкі, этымалогіі, параўнальнай граматыкі і некаторыя іншыя. Пра што ён пісаў Р. Н. Ключаў, яго працы вызначаліся заўсёды грунтоўнасцю і глыбокай эрудыцыяй, дасціпнасцю і вострай думкай.

Найбольш вядомы сярод нашых мовазнаўцаў і настаўнікаў-філолагаў вучэбны дапаможнік «Сучасная беларуская пунктуацыя» (1966), створаны Р. Н. Ключавым у сааўтарстве з яго калегам па працы ў Магілёўскім педагагічным інстытуце А. Л. Юрэвічам. Р. Н. Ключаў быў ініцыятарам і асноўным выканаўцам у рабоце над гэтай кнігай, яму належаць усе граматычныя матэрыялы і каментарыі. Гэта – самая грунтоўная, на вельмі высокім навуковым узроўні падрыхтаваная праца па беларускай пунктуацыі. Яна змяшчае «Уводзіны», дзе даюцца звесткі з гісторыі знакаў прыпынку і выкладзены тэарэтычныя асновы пунктуацыйнай сістэмы, пададзены кароткі нарыс «Сказ і яго сінтаксічная будова», у якім асноўная ўвага ўдзелена аналізу відаў сінтаксічнай сувязі. Апісанне пунктуацыйнай сістэмы робіцца не «па знаках» (што было б прымальна для даведніка), а ў сінтаксічным плане, г. зн. «у той паслядоўнасці, у якой традыцыйна будуюцца сінтаксічны курс: разам з агульным паняццем аб сказе апісваць знакі прыпынку ў простым сказе, потым у складаных сказах і г. д.» (с. 14–15). Да кнігі прыкладзены «Паказальнік некаторых тэрмінаў і азначэнняў», які ў свой час адыграў сваю станоўчую ролю ў нармалізацыі беларускай лінгвістычнай тэрміналогіі.

Другім выданнем, выпраўленым і дапоўненым, «Сучасная беларуская пунктуацыя» выйшла ў 1972 г. Аўтарамі было падрыхтавана і трэцяе выданне гэтага вучэбнага дапаможніка са значным узбагачэннем тэарэтычнай часткі, аднак яно не ўбачыла свету. Асноўнай прычынай гэтага было, відаць, тое, што Р. Н. Ключаў, будучы чалавекам вельмі прынцыповым і вострым на слова, ніколі і нікому не льсціў, не ішоў ні на якія кампрамісы, што не падабалася тагачасным чыноўнікам з Міністэрства вышэйшай адукацыі, і яны пры зацвярджэнні выдавецкіх планаў памянаны вучэбны дапаможнік заўсёды выкрэслівалі.

Энцыклапедызм эрудыцыі Р. Н. Ключава яскрава правяўся ў працах па лексікалогіі і лексікаграфіі. Вяршыняй у гэтай галіне можна лічыць яго

артыкул «Двуязычный переводной словарь: замечания и размышления», присвечаны двухтомнаму перакладнаму «Руска-беларускаму слоўніку» (2-е выд., Мн., 1982) – трэцяму па ліку акадэмічнаму слоўніку ў гісторыі беларускай лексікаграфіі. Відаць, такога дэтальнага і кваліфікаванага аналізу ўсіх шматлікіх аспектаў перакладнага слоўніка ў славянскім мовазнаўстве яшчэ не было. Усе крытычныя заўвагі аўтарам так пераканальна і навукова абгрунтаваны, што з імі нельга не згадзіцца. На вялікі жаль, нашы лексікаграфы і сёння працягваюць «свавольць», аб чым сведчыць хаця б упартае імкненне ўвесці ў лексікон слова-калеку *святлафор*, у якім ніякімі правіламі нельга растлумачыць ні напісанне літары *я*, ні ўжыванне суфіксальнага *л*.

Вялікую ўвагу Р. Н. Клюсаў удзяляў культуры мовы, перш за ўсё – сучаснай беларускай літаратурнай, праблемам яе ўнармавання, яе стылістыцы, словаўжыванню. Гэтым пытанням прысвяціў серыю артыкулаў, у прыватнасці: «К вопросу о месте причастий в грамматической системе современного белорусского литературного языка», «Да пытання аб ужыванні форм дзеепрыметнікаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове», «Што напісана прамом...», «... Ад ранняй да вячэрняе зары», «Нататкі па граматычнай стылістыцы» і інш. Асноўны матыў гэтых артыкулаў: нельга штучна абмяжоўваць літаратурную мову, падпарадкоўваючы толькі прыхамаці аднаго чалавека (хоць ён і з'яўляецца на сёння самым высокім чыноўнікам па ведамству мовы ў рэспубліцы) ці адной якой-небудзь групы людзей, што імкнецца навязаць мове свой асабісты густ. Мова – здабытак народа, і народ яе шліфуе і ўдасканальвае.

Пільна цікавіўся Р. Н. Клюсаў і складанымі, нявырашанымі праблемамі граматыкі, у першую чаргу – сінтаксісу. Як вядома, сучасная сінтаксічная навука развіваецца па трох асноўных напрамках: традыцыйным (статычным), камунікатыўным і семантычным. Р. Н. Клюсаў быў прыхільнікам першага напрамку, аднак ён ужо адчуваў неабходнасць сінтэзу гэтых напрамкаў. Граматычныя даследаванні вучонага выкладзены ў артыкулах «Складаназалежных сказы з комплексным падпарадкаваннем», «Общая типология придаточных определительных предложений в русском языке», «Об асимметричных конструкциях условных предложений», «Сэнсава-граматычныя асаблівасці дадзеных азначальных сказаў», «О разновидностях приложений», «О личных значениях существительных», «Нумеративные прилагательные типа *энный* в русском языке» і інш. Нават просты пералік загаловаў сведчыць, што аўтар смела ўзнімаў самыя нераспрацаваныя тэмы, часта ішоў «па цаліку».

Работа над кандыдацкай дысертацыяй, прысвечанай словаўтварэнню беларускай тэрміналагічнай лексікі, абвастрыла цікаўнасць даследчыка да дэрываталогіі. Ён публікуе артыкулы «Да пытання аб нармалізацыі некаторых спосабаў словаўтварэння ў сучаснай беларускай літаратурнай мове», «Словаўтварэнне дзясловаў ад іменных асноў у беларускай тэрміналагічнай лексіцы» і інш.

Р. Н. Клюсаў уважліва сачыў за лінгвістычным жыццём рэспублікі, актыўна ўключыўся ў спрэчкі, прымаў удзел у абмеркаванні навуковых прац. Далёка не поўнае, але хоць частковае ўяўленне аб гэтым могуць даць яго апублікаваныя рэцэнзіі: «Кніга аб ключах да іншых кніг» (на кн.: Марчанка М. Ц. Методыка навучання грамаце), «Школа чакала большага» (на кн.: Жакова З. И. Работа над стилистическими ошибками), «Кніга для чытання і дарадчык на штодзень» (на кн.: Беларуско-русский словарь / Под ред. К. К. Крапивы), «Навуковы ўклад у беларускае мовазнаўства» (на кн.: Гурскі М. І. Параўнальная граматыка рускай і беларускай моў. Фанетыка і марфалогія), «З прыхільнасцю і задавальненнем» (на кн.: Наркевіч А. І. Сістэма словазлучэнняў у сучаснай беларускай мове), «Недапушчальныя парушэнні» (на падручнікі Яўневіча М. С. і Андрэенкі У. К. па беларускай мове для васьмігадовай і сярэдняй школ), «Даведнік патрабуе ўдакладненняў і дапрацовак» (на кн.: Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі) і інш.

Не ўсё напісанае Р. Н. Клюсам было апублікавана. Так, у аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Я. Коласа Акадэміі навук Беларусі разам з іншымі паперамі аўтара захоўваюцца грунтоўныя рэцэнзіі на такія лінгвістычныя выданні, як «Курс сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Марфалогія» (1957), пяцітомны «Тлума-

чальны слоўнік беларускай мовы» (1977–84), акадэмічная «Беларуская граматыка» (1985), а таксама водзвыы на рукапісы дысертацый: доктарскіх Ю. Ф. Мацкевіч «Марфалогія дзеяслова ў беларускай мове» (1961), М. Г. Булахава «Гісторыя адэктыўнага формаўтварэння і формаўжывання ў беларускай мове» (1965), А. М. Булыкі «Арфаграфічная сістэма старажытнай беларускай пісьменнасці» (1966) і кандыдацкіх А. І. Яновіч «Пытанні суфіксальнага дзеясловаўтварэння ў гісторыі беларускай мовы» (1960), А. І. Кісялёўскага «Беларуская батанічная тэрміналогія» (1962), В. Т. Гняўко «Складаныя прыметнікі ў сучаснай беларускай літаратурнай мове» (1963), Р. П. Паўтарака «Гісторыя інфінітыва ў беларускай мове» (1964), Я. М. Камароўскага «Беларускі правапіс: Да пытання аб узаемаадносінах паміж фанетычным і марфалагічным прынцыпамі ў беларускім правапісе» (1965), Г. М. Навумовіч «Канструкцыі з прыназоўнікам *по* ва ўсходнеславянскіх мовах» (1966).

Р. Н. Ключаў прымаў самы актыўны ўдзел у падрыхтоўцы лінгвістычных кадраў вышэйшай кваліфікацыі. Ён неаднаразова выступаў у якасці афіцыйнага апанента пры абароне кандыдацкіх дысертацый, пад яго кіраўніцтвам напісалі і паспяхова абаранілі кандыдацкія дысертацыі цяпер ужо прафесар Магілёўскага педагогічнага інстытута М. А. Аўласевіч і дацэнты С. Я. Кечык і Л. І. Шапавалава.

Гаворачы пра навуковую спадчыну Р. Н. Ключава, нельга абмінуць і яго пісьмы калегам-мовазнаўцам. Яны змяшчаюць у сабе так многа цікавых меркаванняў аб розных лінгвістычных праблемах і навуковым жыцці рэспублікі і такія цікавыя па форме, што іх варта было б сабраць і апублікаваць.

Спіс публікацый Р. Н. Ключава

1. Да пытання аб нармалізацыі некаторых спосабаў словаўтварэння ў сучаснай беларускай літаратурнай мове // Уч. зап. Полоцк. гос. пед. ін-та. Мн., 1958. Вып. 1. 2. Да пытання аб ужыванні форм дзеепрыметнікаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове // Уч. зап. Полоцк. гос. пед. ін-та. Мн., 1958. Вып. 2. 3. Словаўтварэнне дзеясловаў ад іменных асноў у беларускай тэрміналагічнай лексіцы // Весні АН БССР. Сер. грамад. навук. 1960. № 3. 4. Особенности словообразования терминологической лексики современного белорусского литературного языка: По материалам «Русско-белорусского словаря»: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. Мн., 1961. 5. Великий ученый и просветитель: К 250-летию со дня рождения М. В. Ломоносова // Заря. 1961. 19 ноября. 6. Даведнік патрабуе ўдакладнення і дапрацовак // Нар. асвета. 1961. № 2. 7. Кніга аб ключах да іншых кніг // Нар. асвета. 1962. № 6. 8. Адзін від прастай мовы з неўпарадкаванай пунктуацыяй // Нар. асвета. 1962. № 9. 9. *Кадук* і яго родзічы // Нар. асвета. 1962. № 9. 10. К дыскусіі о реформе русского правописания // Рус. яз. в школе. 1963. № 6. 11. Новыя працы па беларускай стылістыцы і культуры мовы // Польша. 1963. № 2. 12. Школа чакала большага // Нар. асвета. 1963. № 5. 13. Навуковы ўклад у беларускае мовазнаўства // Настаўніцкая газета. 1963. 5 чэрв. 14. Кніга для чытання і дарадчык на штодзень // Польша. 1963. № 9. 15. Увага—дзеерпрыслоўе! Граматыка-стылістычныя нататкі // Польша. 1964. № 9. 16. Кваліфікавана, змястоўна // Нар. асвета. 1965. № 2. 17. Тым, хто вучыцца і вучыць // Нар. асвета. 1965. № 8. 18. Сучасная беларуская пунктуацыя: Уч. дапаможнік для філал. фак. пед. ін-таў і ун-та / Пад рэд. М. С. Яўневіча. Мн., 1966. Выд. 2-е, выпр. і дапр. Мн., 1972 (у сааўтарстве з А. Л. Юрэвічам). 19. О происхождении глагола *вздымать* // Этимологические исследования по русскому языку. М., 1966. Вып. 5. 20. Што напісана пяром... // Польша. 1968. 21. Некаторыя завагі // Нар. асвета. 1967. № 1. 22. Зборнік дыктантаў павышанай цяжкасці. Для філал. фак. выш. навуч. устаноў БССР. Мн., 1970 (у сааўтарстве з Л. І. Аляксеенка). 23. Складаназалежныя сказы з комплексным падпарадкаваннем // Беларуская мова і літаратура ў ВНУ: Тэз. дакл. навукова-метадычнай канферэнцыі. Брэст, 1971. 24. Знакі прыпынку // БелСЭ. Мн., 1971. Т. 4. С. 588-589 (у сааўтарстве з А. Л. Юрэвіч). 25. З прыхільнасцю і задавальненнем // Звязда. 1972. 16 жніўня. 26. К вопросу о месте причастий в грамматической системе современного белорусского литературного языка // Тыпалогія і ўзаемадзеянне славянскіх моў і літаратур: Тэз. дакл. навуковай канферэнцыі. Мн., 1973. 27. Сэнсава-граматычныя асаблівасці дадзеных азначальных сказаў // Вывучэнне беларускай мовы ў ВНУ. Мн., 1973. 28. З назіранняў над семантыкай прыназоўніка ў беларускай мове // Весн. Беларус. ун-та. Сер. 4. 1974. № 2. 29. Недапушчальныя парушэнні // Настаўніцкая газета. 1974. 21 верасня. 30. «... Ад ранняй да вячэрняй зары»: Нататкі па граматычнай стылістыцы // Польша. 1975. № 6. 31. Нумератывныя прылагальныя тыпа *эпіный* в русском языке // Весн. Беларус. ун-та. Сер. 4. 1976. № 3. 32. О личных значениях существительных // Весн. Беларус. ун-та. Сер. 4. 1981. № 1. 33. О разработке проблематики обращения // Рус. яз. Мн., 1981. Вып. 1. 34. Над старонкамі Якуба Коласа: Эпізод з гісторыі беларуска-рускіх літаратурных сувязей // Весн. Беларус. ун-та. Сер. 4. 1982. № 1. 35. Белорусско-русские параллели в передаче личных имен // Рус. яз. Мн., 1982. Вып. 2. 36. О разновидностях приложений // Рус. яз. Мн., 1984. Вып. 3. 37. Общая типология придаточных определительных предложений в русском языке // Рус. яз. Мн., 1984. Вып. 4. 38. О предикативных связках *есть* и *это* // Рус. яз. Мн., 1985. Вып. 5. 39. Двухязычный переводный словарь: замечания и размышления // Рус. яз. Мн., 1986. Вып. 6. 40. Об асимметричных конструкциях условных предложений // Рус. яз. Мн., 1988. Вып. 8. 41. О личных значениях существительных // Рус. яз. Мн., 1989. Вып. 9.